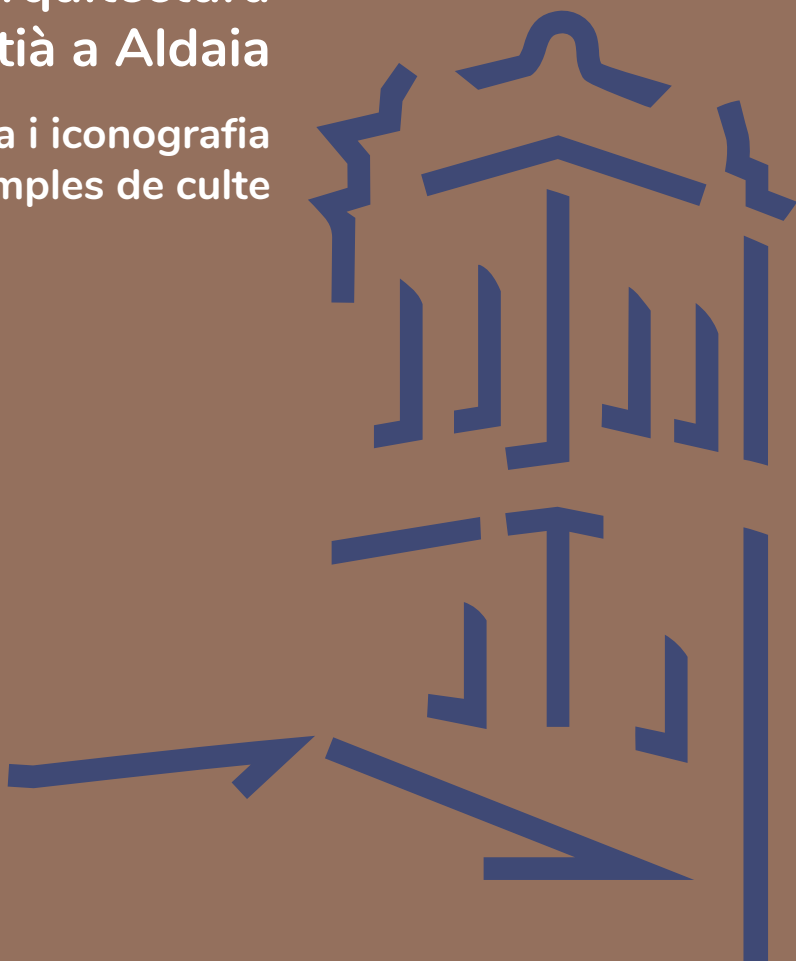

HELENA NAVARRO PÉREZ

Arquitectura i art cristià a Aldaia

Història i iconografia
dels temples de culte

d

Helena Navarro Pérez, 1986. Aldaia. Llicenciada en Història de l'Art per la Universitat de València. Ha tingut molt clar des dels seus inicis la importància del coneixement i la posada en valor dels béns materials i immaterials que es tenen més pròxims i que formen part de la nostra identitat com a poble. Per aquesta raó, i amb la finalitat de fer arribar aquest coneixement a totes aquelles persones interessades, ha intentat plasmar, en la seua primera publicació, la rellevància d'uns dels màxims exponents artístics d'Aldaia, l'Església Parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació, així com de la Parròquia del Salvador i la Saleta i la resta de temples de la població.

Col·lecció Llotgeta de Patrimoni Local

2

HELENA NAVARRO PÉREZ

Arquitectura i art cristià a Aldaia

Història i iconografia
dels temples de culte

Edita: Ajuntament d'Aldaia

Alcalde: Guillermo Luján Valero

© Del text: Elena Navarro Pérez

© D'aquesta edició: Ajuntament d'Aldaia / Servei de Cultura-MUPA

Coordinació editorial: M. Francisca López Sanchis
i Francesc Martínez Sanchis

Correcció lingüística: Oficina de Promoció del Valencià

Traducció a l'anglès: Robert Peat

Disseny: Collage-no coop.v. (València)

Fotografies: Estudios Villena, Hans, José Enrique González i Helena Navarro

Impressió: Gráficas JOVI

Dipòsit legal: V-2059-2018

ISBN: 978-84-09-03851-0

Agraïments: A la família i amics que han ajudat en tot moment, als dos rectors d'Aldaia, Joan Carles Alemany i Josep Lluís López, per l'atenció prestada. Igualment agrair les aportacions d'Emilio Guzmán, Rosa Peiró Ferrandis i Amparo Taberner, que han recordat el viscut en la seua infantesa o les històries dels seus majors. I també a les clavariesses de Sant Miquel, Sant Rafael i de la Mare de Déu del Pilar, per obrir les portes que custodien.

SUMARI

1. Evolució històrica. Inici del cristianisme a Aldaia	10
2. La construcció dels temples	14
2.1. Església parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació	15
2.2. Parròquia del Salvador i de la Mare de Déu de la Saleta	20
3. Anàlisi artística dels edificis religiosos d'Aldaia	22
3.1. L'art de l'església parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació	23
3.2. Parròquia del Salvador i la Mare de Déu de la Saleta	45
4. Les campanes dels temples aldaiers	48
4.1. Església de la Mare de Déu de l'Anunciació	49
4.2. Parròquia del Salvador i la Mare de Déu de la Saleta	50
4.3. Les campanes de les ermites	1
5. Les quatre ermites d'Aldaia	52
5.1. Ermita de la Mare de Déu de la Saleta	53
5.2. Ermita de Sant Miquel	54
5.3. Ermita de Sant Rafael	55
5.4. Ermita de la Mare de Déu del Pilar	56
Bibliografia i fonts	58
Sinopsi castellà	61
Sinopsi anglès	63

Guillermo Luján Valero
Alcalde d'Aldaia

Empar Folgado i Ros
Regidora de Cultura, Benestar Social
i Promoció Lingüística

Església de l'Anunciació

L'art, com a producte realitzat amb una finalitat estètica i comunicativa, expressa idees, emocions i una visió del món, en cada època. Les anomenades belles arts constitueixen una ferramenta privilegiada per a conèixer un poble, quasi com una radiografia de la seua ànima, en mostrar-nos una manera particular de sentir i viure. L'activitat artística, per tant, posseeix així una importància fonamental en el desenvolupament de la identitat de tota col·lectivitat humana, descobrint qui és i quin és el seu lloc en la terra.

L'obra *Arquitectura i art cristià a Aldaia* mostra una part del ser interior del nostre poble i al mateix temps contribueix a crear-lo i a prendre consciència d'ell. A través d'una mirada estètica a les expressions artístiques dels temples d'Aldaia, la autora, Helena Navarro, s'endinsa en la història i les creences del municipi. L'Església Parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació, construïda entre els segles ^{xiv} i ^{xvi}, és, sens dubte, el màxim exponent del patrimoni artístic local d'Aldaia. Enfortida i complementada per altres edificis religiosos més moderns com la Parròquia del Salvador i Mare de Déu de la Saleta, així com les xicotetes ermites de Sant Miquel, Mare de Déu del Pilar, Sant Rafael i Mare de Déu de la Saleta.

Sis llocs de culte –revestits d'arquitectura, obres pictòriques i escultures–, que expressen en conjunt la riquesa de l'art cristià realitzat a Aldaia al llarg de sis segles. Manifestacions que van des de l'estil gòtic valencià i el renaixement, passant pels corrents del barroc i el neoclàssic, fins arribar a l'eclecticisme modern. Arquetips de bellesa que tenen com a denominador comú la pietat popular i la veneració al Crist dels Necessitats i a determinats sants de la cristiandat, molt arrelats en les creences i tradicions d'Aldaia.

En l'acte de contemplar l'obra d'art s'estableix una relació o diàleg subtil entre l'obra mateixa, l'artista i les persones que la contemplen, independentment de les seues creences i valors ètics. És per això que el llibre assenyala, igualment, els artistes que han deixat la seua empremta als temples cristians d'Aldaia. Alguns d'ells anònims, altres coneguts, com ara Salomón Tárrega (recentment nomenat Fill Predilecte d'Aldaia), Francisco Medina, Melitón Comes, Bernardo Peiró Ferrandis, José G. Beltrán, Modesto González, Francisco Ruiz Ferrandis, Juan Ibáñez Castro, S. Cotanda i Nicolás Borràs. Tots ells han impregnat amb la seua creativitat la potència simbòlica de l'art, complint un important paper social de formació, cohesió i d'estima a la cultura de la comunitat local. L'art, en definitiva, té transcendència si crea llaços d'identitat, és un mitjà per a realitzar plenament el sentit humà.

1

**Evolució històrica.
Inici del cristianisme
a Aldaia**

La població d'Aldaia, situada actualment en la comarca de l'Horta Sud, remunta els seus orígens a l'època imperial romana, com bé es coneix gràcies a les troballes arqueològiques realitzades a les partides de la Punxa i l'Ereta dels Moros. En aquell moment, a l'àrea de l'actual municipi d'Aldaia, va existir una vila romana que va treballar la terra cultivant, segurament, vinyes i cereals, afavorint d'aquesta manera l'abastiment tant de la ciutat de Valentia com altres ciutats de Hispania, a més de practicar el culte als déus romans, especialment al del déu Bacus, representant de l'agricultura.

No obstant això, després d'un període poc prolífer, va renàixer com alqueria ja en època musulmana. Moment en què es perfeccionaren els sistemes de regadiu i s'introduïren alguns dels cultius que hui coneguem gràcies als avanços aportats pels musulmans. Com a conseqüència de la proliferació d'aquests cultius també es va produir un augment econòmic i demogràfic, i van nàixer xicotets nuclis de població com la que anys després serà coneguda com la població d'Aldaia.

Moment en què es perfeccionaren els sistemes de regadiu i s'introduïren alguns dels cultius que hui coneguem gràcies als avanços aportats pels musulmans. Com a conseqüència de la proliferació d'aquests cultius també es va produir un augment

econòmic i demogràfic, i van nàixer xicotets nuclis de població com la que anys després serà coneguda com la població d'Aldaia.

Abans de la conquesta, Aldaia, que prové de la paraula àrab *al-ḍai'a*, que significa "aldeia" o "granja", seria una xicoteta alqueria que s'havia desenvolupat al voltant d'una torre, com aquelles que apareixen en altres punts de la nostra comarca, i possiblement podria haver estat envoltada de muralles.

Després de la conquesta per part del rei Jaume I, l'alqueria passaria a ser un senyoriu pertanyent al monestir de Sant Vicent de la Roqueta, des de l'any 1244, segons consta en *el Llibre del Repartiment*, centre monàstic que primer depenia del monestir de Sant Victorià i després del de Poblet. Va ser exactament el 7 de gener de 1289 quan seria donada als monjos benedictins del Real Monestir de la Mare de Déu de Poblet, els quals van respectar la població musulmana com també la seua religió i les seues tradicions i costums.

Les relacions amb el Monestir de Poblet van ser favorables fins al final del segle XIII, quan començaren els primers enfrontaments entre els senyors de Quart i la població d'Aldaia, raó per la qual el monestir va demanar l'expulsió dels musulmans que habitaven Aldaia.

La població musulmana es va mantenir fins a 1331, any en què el rei Alfons IV d'Aragó, en una de les seues visites a la ciutat de València, va donar la llibertat al monestir per a executar l'expulsió dels musulmans d'Aldaia. En aquest moment, Aldaia va passar a formar part del Pla de Quart, quedant totalment despoblada.

Però, el 7 de novembre de 1334, a causa de la pregària dels frares, el rei va atorgar la Carta de Població a 54 nous pobladors cristians i les seues famílies, que a més de repoblar van afermar el cristianisme al nostre terme, i amb quasi tota seguretat, foren els qui alçaren el primer temple per al culte cristià de la nostra població.

Al segle xv per una sèrie de moviments de la població i en un moment d'esplendor econòmica a la ciutat de València, la població d'Aldaia va augmentar, pràcticament igualant la població de Quart, fet que tindrà com a conseqüència la construcció del nou lloc de culte.

El 12 de juny de 1798 es va produir l'assignació de terme propi a Aldaia, gràcies a la Reial Audiència de València i després de l'ajuda aportada pel senyoriu a la Segona Guerra de Germanies, el que va suposar un primer pas abans perquè l'any 1835 es dissolguera el senyoriu i Aldaia obtinguera la total independència com a població.

En el segle xix trobem a Aldaia les primeres indústries de vins i aiguardenteres i comença a produir-se un augment en la població, el que també fa que es produïra una expansió urbanística. Poc a poc es van creant barris, des d'on naixen nous cultes i xicotetes capelles d'adoració al Sant o la Mare de Déu de la barriada.

No obstant això, és ja al segle xx quan el creixement demogràfic és molt major, especialment en la dècada dels anys 60. És ara quan el poble té la necessitat d'alçar un nou temple per acollir els nous fidels vinguts d'altres punts, per la qual cosa es va construir l'any 1967 la parròquia del Salvador i de la Mare de Déu de la Saleta.

1 Campanar de l'església de l'Anunciació.

▶ 2

La construcció dels temples

INAUGURAT PER EL
EXCM. SR. CARDENAL
D. VICENTE ENRIQUE

CLAVARIS
1991

Imatge del Crist del Necessitats d'Aldaia

2.1. Església parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació

Com hem comentat, els primers cristians que van habitar Aldaia construïrien un temple o capella, d'unes reduïdes dimensions, segurament d'una nau, teulada de fusta i arcs de diafragma, com bé diu Arturo Zaragozá (2000: 29): «Las iglesias de arcos de diafragma llegaron a constituir la fórmula más frecuente y habitual para la construcción de iglesias en la Valencia medieval».

Aquest era el model de construcció de les parròquies en les poblacions reconquistades i posteriorment repoblades per nous cristians, i sobre aquesta primera s'alçaria més tard l'església parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació.

No obstant això, no es tenen dades fidedignes per a comprovar aquests fets, ja que tant l'Arxiu Municipal d'Aldaia, com l'Arxiu Parroquial de l'Anunciació, van ser destruïts completament, el primer d'ells, i parcialment el segon, primer per la riuada patida al segle XVIII i després com a conseqüència de la crema duta a terme durant la Guerra Civil espanyola de 1936-1939.

Les primeres dates que coneguem de la construcció de la nova fàbrica del temple es remunten al segle XV. El permís per a la construcció data de finals d'aquest segle,

sota l'advocació de l'Encarnació, finalitzant les obres quasi un segle més tard, a principis del XVI, exactament l'any 1574, dintre de l'estil anomenat gòtic valencià¹.

Algunes de les característiques que feren del gòtic valencià un estil propi varen ser la reducció de la grandària dels vitralls, conseqüència de la quantitat de llum natural que tenim a les nostres terres, deixant més espai al mur i, per tant, a la seua decoració, així com la construcció de teulades rebaixades i la construcció de temples de nau única.

En el cas de l'església parroquial de l'Anunciació trobem una construcció realitzada en rajola, pedra i maçoneria, fàbrica comú en l'època caracteritzada per la col·locació de les pedres de paredar amb argamassa, amb un sòcol de pedra de vora un metre d'alçada que funcionava com aïllant de la humitat, el qual podem veure hui en dia gràcies als testimonis dels angles del temple.

1. Estil arquitectònic que es desenvolupa al territori valencià a partir de la segona meitat del segle XIII, amb unes característiques úniques dins del gòtic europeu ja que barreja aquest estil amb tècniques i estils propis de l'àrea mediterrània.

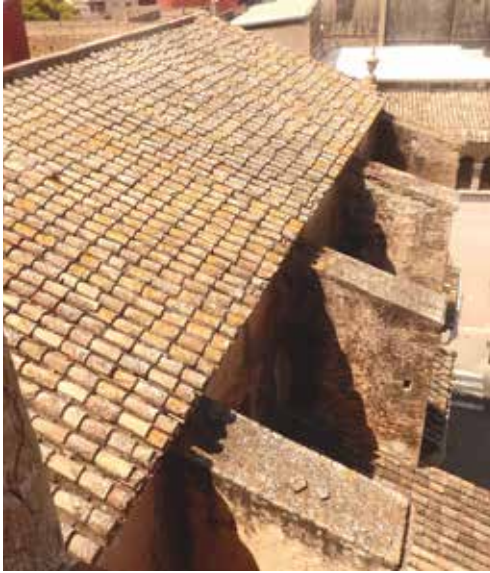
2 Vista antiga i actual de l'església amb el campanar.

La planta del temple alçat entre els segles ^{xv} i ^{xvi} s'articula amb una única nau rodejada per 9 capelles laterals i un absis poligonal de tres costats. La nau es divideix en quatre espais creats com a conseqüència de quatre arcs faixons, formant amb els arcs que s'entrecreuen, amb forma de nervis, una volta de creueria que té un apuntament, hui en dia, pràcticament imperceptible ja que es troba amagat davall de la decoració barroca.

A l'exterior, la coberta a dos vessants, no massa pronunciades, pròpia de l'arquitectura mediterrània, està recoberta

per teules de fang, mentre els arcs faixons recauen en els contraforts que encara hui en dia es poden veure amb la seua fàbrica original. El temple té una mesura de 16 metres de llarg per 9 metres d'ample, mentre que la torre-campanar té una alçada d'uns 26 metres aproximadament i 6 per 6,40 metres de costat.

Les capelles que envolten la nau estan dedicades cada una d'elles a un sant o a una Mare de Déu. Aquestes primeres capelles, van ser subvencionades per les famílies més adinerades de la població, on posteriorment van ser soterrades.

3 Vista dels contraforts exteriors i la teulada.

Gràcies a l'Arxiu Parroquial² coneguem algunes d'elles. Per exemple, les més antigues són les capelles dels Sants Abdó i Senén i la del Santíssim Crist, que van ser pagades amb les aportacions de tota la població, ja que es tractava de capelles dedicades al culte i la devoció general.

Així mateix, es van privatitzar altres capelles. Aquestes són la capella de Sant Esteve (subvencionada per Mossèn Felip Esteve l'any 1569), la de Sant Mateu en la qual el 1590 va ser soterrada Dorotea Matheu i de Peyró, i la capella de Sant Pere, pagada per la família Fita l'any

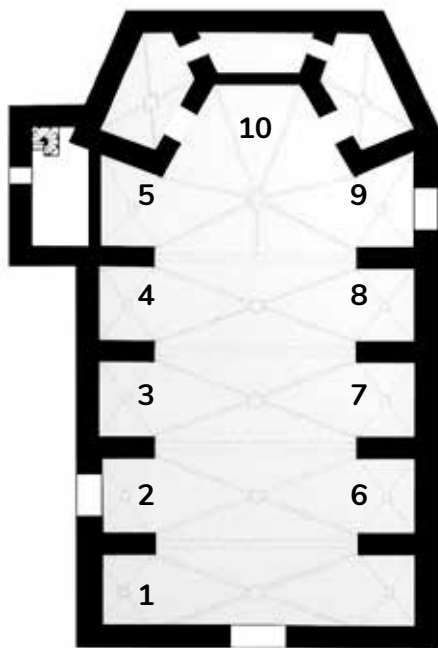

1595. També la capella de Sant Miquel de la família Sparsa un any després, i ja posteriorment la capella de Sant Vicent Ferrer, que va pertànyer al Marquès de Nules. Igualment, les capelles de Santa Anna i la Puríssima Concepció van ser compartides per famílies, possiblement amb menys poder adquisitiu que les anteriors, cosa per la qual s'haurien vist

2. Destaquen els *Quinke Libri*, conjunt de cinc llibres sacramentals que començaren a fer-se ús al segle xv, configurant els únics arxius antics que es conserven de la població d'Aldaia.

obligades a prendre aquesta solució (Quinque Libri I, 1536-1569:4).

En el moment de la construcció la seua distribució des de l'entrada cap l'absis i d'esquerra (part de l'Evangeli) a dreta (part de l'Epístola) va ser la següent:

Als peus de la nau i sobre la porta principal d'accés s'alça el cor, al qual s'accedeix mitjançant una escala situada en l'antiga capella dels Sants Abdó i Senén, i en la capçalera es troba l'absis de forma poligonal de tres costats, on està situat l'altar major, lloc on el sostre, gràcies a la disposició dels arcs, forma una volta de creueria. Aquests arcs se sostenen, així com la resta d'arcs de la construcció, en els contraforts que es poden veure des de l'exterior situats als laterals de l'edificació, però que en el cas de la capçalera es troben ocults per l'espai que queda darrere de l'absis, així com per les noves construccions annexionades posteriorment al temple.

1. Capella de Sant Joan Baptista.
2. Capella dels Sants Abdó i Senén.
3. Capella de la Inmaculada Concepció.
4. Capella del Santíssim Crist dels Necessitats.
5. Capella de Sant Pere.
6. Capella de la Mare de Déu dels Desemparats.
7. Capella de Sant Vicent Ferrer.
8. Capella de Sant Esteve.
9. Capella de la Mare de Déu del Pilar.
10. Altar Major.

4 Antiga planta de l'església de l'Anunciació.
Escala 1: 200 (Juan Senent).

Font: Josep Ramon Sanchis: *La Iglesia parroquial de Nuestra Señora de la Anunciación de Aldaya.*

5 Volta de creueria de l'absis amb decoració barroca.

6 Volta de creueria gòtica situada al rere-sagrari.

Encara que arquitectònicament les característiques gòtiques i algunes renaixentistes són evidents, no ocorre el mateix amb la decoració del temple, de la qual parlarem més avant.

2.2. Parròquia del Salvador i de la Mare de Déu de la Saleta

De factura molt més recent és la Parroquial del Salvador i de la Mare de Déu de la Saleta, situada al carrer Sant Vicent de la nostra població. Va ser construïda per la necessitat d'un nou temple que acollira els nous fidels arribats a Aldaia, ja que la població va créixer nombrosament durant les dècades dels anys 50 i 60, en les quals va existir un desplaçament de població des dels pobles de l'interior de la península cap als nuclis més propers a les ciutats.

El decret de la seua edificació va ser signat el dia 7 d'agost de 1967. L'Església va acollir el culte tant del Crist com de la Mare de Déu de la Saleta, culte que ja es realitzava a l'ermita alçada l'any 1887.

Al seu exterior s'observa com el temple va ser construït aprofitant uns terrenys urbans entre les cases ja construïdes, quedant així incorporat dins de la morfologia del carrer, i deixant únicament la façana principal a la vista, molt senzilla i d'estil modern.

És un església d'una única nau i la seua coberta és a dues aigües, que al seu interior deixa veure un entramat de bigues de fusta. A la part dreta de la nau, cinc arcs cecs es dibuixen en la paret, mentre

que a la part esquerra el primer dels arcs és igual que els anteriors, però la resta s'obren a la capella de la comunió i formen una balconada a la seua part superior.

7 Església de la Saleta (1967).

8 Interior de l'església de la Saleta.

▶ 3

Anàlisi artística dels edificis religiosos d'Aldaia

Creueria de l'absis de l'església parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació.

3.1. L'art de l'església parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació

Des del punt de vista artístic, observem que han sigut nombrosos els canvis que s'hi han portat a terme en el temple. A l'exterior, a la façana principal, es trobem la portada amb un arc de mig punt, el qual està emmarcat per dues pilastres adossades sobre les quals se sustenta un fris, cornisa amb dos pinacles i una fornícula que es remata amb un frontó triangular, tot decorat amb taulells vidriats amb colors blaus, verds i terra.

8 Porta principal situada al carrer de l'Església.

A l'interior de la petita fornícula, trobem hui en dia una imatge de pedra esculpida de la Mare de Déu de l'Anunciació, a qui està consagrada aquest temple, aquesta de nova factura, ja que l'anterior va ser destruïda durant la Guerra Civil. A més, sobre ella s'observa un relleu del símbol marià, la lletra "M" coronada per la creu, unió entre la Mare de Déu i Crist. L'arc que es veu envoltant la porta, segurament va ser l'entrada original que posteriorment es va veure reduïda per a realitzar la nova portada d'estil neoclàssic.

La portada és important no sols artísticament, sinó també per ser testimoni d'un innumerable nombre de celebracions i esdeveniments ocorreguts enfront d'ella com són les processons, baixades del Crist i cants de la Carxofa realitzats durant dècades per a celebrar les festivitats al Santíssim Crist dels Necessitats.

A més, a la façana lateral trobem dos panells ceràmics, un dedicat a la Mare de Déu dels Desemparats, situat al costat de la porta lateral, i l'altre al Santíssim Crist dels Necessitats, que es pot observar al mur del campanar. El dedicat a Mare de Déu dels Desemparats, encomanat pels Clavaris del Crist, va ser presentat l'any 1991 pel cardenal Vicente Enrique Tarancón.

A l'interior del temple ens trobem amb un estil barroc, encara que durant la Guerra Civil foren destruïts la major

part dels béns de l'església, així com les decoracions que es podien observar dins dels seus murs i les imatges sumptuàries a les quals es rendia culte. Per aquesta raó, la major part de la decoració actual es tracta més bé de còpies de les originals, repintades o obres de nova factura que es varen realitzar per al temple.

Als peus de la nau, a manera de balcó, s'alça el cor, al qual s'accedeix per una estreta escala situada en el lateral de l'antiga capella dels Sants Abdó i Senén que hui dia acull la porta lateral del temple, i que va per la part posterior de l'antic baptisteri, la capella de Sant Joan Baptista. Cal destacar que en les parets d'aquesta escala encara es poden observar a través d'un fi enlluït i una pintura blanca, els traçats de les antigues serigrafies realitzades al segle XVIII i que varen pertànyer a l'antiga decoració de la capella dedicada a aquests sants.

10 *Cor vist des de la nau central.*

Pel que fa a la decoració que podem observar hui en dia, aquesta es troba molt distant d'aquella que haguera sigut la seua decoració original, i ens trobem actualment en una decoració d'estil barroc. Algunes d'aquestes decoracions són les rocalles que podem observar en els arcs i els nervis que recorren tota la nau central, decorats en l'actualitat per garlandes, querubins i en els punts d'encreuament de les nervadures dels arcs, uns treballats rosetons de formes vegetals de fusta tallada i daurada.

11 *Detalls de les decoracions barroques dels arcs i nervadures de la nau central.*

Altres elements decoratius són les cartel·les que se situen a ambdues parts de la nau central, situades entre els arcs de les capelles i la balconada que recorre la planta i que dona accés als vitralls realitzats per Salomón Tárrega. Aquestes cartel·les tenen forma d'ametlla i es troben decorades al seu voltant per fulls d'acant i volutes. A més, dins de cada una d'elles es poden llegir les següents llegendes, totes elles referents a l'Anunciació de la Mare de Déu, segons narra en l'Evangeli:

- ▼
12 «ECCE ANCILLA DÓMINI, FIAT MIHI
SECUNDUM VERBUM TUUM»
Heus ací l'esclava del Senyor, que es
complisquen en mi les teues paraules.

- ▼
14 «AVE GRATIA PLENA DOMINUS TECUM»
Ave Maria, plena de gràcia, el Senyor és amb tu.

L'altar major

Sota la volta de creueria de la capçalera, aquesta amb forma poligonal, se situa el presbiteri o altar major presidit per un retaule d'estil barroc pintat sobre el mur, el qual, podríem dir, es troba articulat en tres parts. En el mur central podem observar una gran pintura que representa la Mare de Déu en el moment de l'Anunciació. Ella, en posició orant, rep la visita de l'Àngel Gabriel el qual li anuncia la seua futura maternitat. També apareix l'Esperit Sant amb la seua forma de colom, iconografia molt comuna per a la representació d'aquesta expressió espiritual.

- 13 «QUOD NASCETUR EX TE SANCTUM,
VOCABITUR FILIUS DEI»
El Sant xiquet que naixerà de tu serà anomenat
fill de Déu.

- 15 «ET VIRTUS ALTÍSSIMI OBRUMBRABIT TIBI»
I la virtut de l'Altíssim et cobrirà amb la seua
ombra.

- ▼
16 «AVE GRATIA PLENA DOMINUS TECUM»
Ave Maria, plena de gràcia,
el Senyor és amb tu.

- 17 Vista de l'altar major.

Així mateix, en els murs laterals estan representades altres dues escenes de la vida de la Mare de Déu. En el mur de l'esquerra es representen els esposoris de la Mare de Déu i Sant Josep, i a la dreta la Visitació, moment en el qual la Mare de Déu, ja embarassada, visita Isabel, embarassada també aquesta de Joan el Baptista. D'aquesta manera es crea en el retaule una continuïtat històrica que representa també els fets anteriors i posteriors al moment de l'Anunciació.

Les tres pintures es troben emmarcades per unes altres que imiten uns marcs de talla en fusta, en un joc de formes i llums i ombres, les quals creen un contrast que fa sobreixir les pintures del pla del mur. Realitzades l'any 1944 pel pintor local Francesc Medina, després que l'altar major fora cremat i fins i tot utilitzat com a un improvisat mercat³. Encara que l'obra de Francesc Medina és molt àmplia, pel que fa a aquesta església no hem trobat massa informació sobre la seua vida.

Als costats, unes motllures de fusta, trobem les escultures dels Sants Abdó i Senén, a esquerra i dreta respectivament, realitzades l'any 1949 per Josep Maria Pondosa. (Barcelona 1882-València 1963). Aquest va ser un dels més importants escultors dins de la imatgeria valenciana. Es va dedicar també a la restauració d'imatges després de la Guerra Civil, i fins i tot es va

encarregar de la restauració de la Mare de Déu dels Desemparats de València.

No és massa conegut el punt de partida de la devoció per aquests sants, però, si se sap que van ser molt importants a tot el Regne de València des de l'Edat Mitjana, especialment en aquelles poblacions dedicades al treball del camp, ja que els atribuïen la protecció de les collites i impedir les pedregades, raó per la qual es varen conèixer com els Sants de la Pedra. A Aldaia van arribar a ser els sants patrons del poble proclamats per Fra Vicent Pérez, el 19 d'abril de l'any 1645, fins que van ser canviats en ser proclamat el Santíssim Crist dels Necessitats com el patró principal.

En els dos murs laterals hi ha dues portes de doble fulla cada una d'elles realitzades, en fusta tallada a cassetons rectangulars i quadrats que s'alternen. Es pot observar restes del daurat i la policromia original aparegudes després de la restauració portada a terme fa uns anys sota la rectoria de Francisco Revert. Aquestes portes donen accés al rere sagrari, un espai situat darrere del presbiteri i que també es troba articulat en tres estances poligonals.

3 Aquesta informació sobre l'altar es troba tret dels testimonis orals de Rosa Peiró i Emilio Guzmán, veïns d'Aldaia. Encara que coincideixen en la narració no s'ha pogut contrastar la informació en cap document.

La capella de Sant Joan Baptista

Es tracta de la més menuda de les capelles i es troba coberta per una volta de canó. En principi va ser el lloc on se situava l'antic baptisteri on es trobaria la pila baptismal, hui a la capella situada a l'esquerra de l'altar major. Normalment les piles estaven situades al primer tram del temple, ja que com que no s'havia rebut encara el baptisme, les persones no es trobaven en el dret d'accedir al temple fins no rebre dit sagrament.

Tanmateix, segueix l'advocació de la capella al Baptista on en la lluneta frontal roman una pintura emmarcada per una motllura en guix realitzada per Francesc Medina l'any 1942. A més, conserva el sòcol de taulelleria valenciana del segle XVIII que forma un entramat de motius vegetals.

Antiga capella dels Sants Abdó i Senén

Aquesta capella construïda i dedicada des de l'any 1550 als sants màrtirs ha desaparegut en l'actualitat, i ha donat pas a la construcció de la doble porta de fusta que dona accés lateral al temple. En les llunetes laterals es troben representats els signes del martiri dels dos sants com són les corones, els flagels i les palmes, pintures realitzades per García Edo entre els anys 1979 i 1981, signatura que es pot observar des del cor i que està situada

quasi amagada en la cornisa de la lluneta dreta d'aquesta mateixa capella, i que segurament van ser realitzades per a cobrir les originals esborronades pel pas del temps i que segons el cronista local es van pintar en l'últim terç del segle XIX, encara que segurament existrien unes anteriors (Sanchis i Goerlich, 1977:40).

Des de la construcció del temple aquesta capella va ser l'encarregada de guardar dues escultures dels sants màrtirs, que es mostraven en un retaule d'estil renaixentista que ha desaparegut juntament amb les escultures originals, i que coneguem gràcies a les dades donades en l'Arxiu Parroquial. A més, des d'un dels seus laterals, es troba la porta d'accés a l'escala que du al cor.

18 *Decoracions de la volta de l'antiga capella dels Sants Abdó i Senén.*

Capella de la Immaculada Concepció

Sabem, per les fonts, que aquesta capella es va realitzar l'any 1923 i que anteriorment va albergar l'antiga porta lateral del temple. Una vegada construïda la capella es va dedicar a la Immaculada Concepció, raó per la qual es trobaria una imatge realitzada per Melitón Comes de la Immaculada en la fornícula d'un retaule d'estil barroc, desapareguts ambdós l'any 1936.

Melitón Comes (Aldaia 1871-València 1940) va ser un escultor de rellevància en l'àmbit nacional, especialment en el camp de l'escultura religiosa. Va estudiar a la Reial Acadèmia de Sant Carles⁴ i posteriorment va obrir el seu taller *El corazón de Jesús* a València, primer al carrer Beneficència i més tard en l'Albereda. Malauradament la majoria de les seues obres es van perdre durant la guerra, sols es van salvar un escàs número de les quals tres es troben a la nostra població.

En desaparèixer, es va reconstruir la nova capella, l'any 1943, tal com la coneguem actualment. Es va intentar que fora tot el més pareguda possible a l'anterior.

19 A l'esquerra, la capella original realitzada l'any 1923, i a dreta la capella actual de 1943.

Aquesta capella es troba en el tercer tram de l'església i és d'unes dimensions similars a la de la capella dedicada als Sants Abdó i Senén i alberga un retaule fornícula. El retaule és d'estil barroc i es troba tallat en fusta i cobert per pa d'or, formant un dibuix de volutes i rocalla, coronat per una peça amb la simbologia mariana. Al seu interior trobem la imatge

⁴ La Reial Acadèmia de Sant Carles fou creada en València l'any 1768 i va ser l'encarregada d'impartir els ensenyaments artístics en la ciutat fins al cessament de les activitats en les reials acadèmies.

de la Immaculada Concepció envoltada per escultures d'angelets i núvols situades en distints plans, que atorga sensació de més profunditat, alhora que la dota d'una gran teatralitat. A més, es troba coronada per la Santíssima Trinitat, Fill, Pare i Esperit Sant, aquest últim en la seua forma de colom, iconografia que ja hem vist anteriorment. La nova imatge de la Immaculada va ser realitzada per l'escultor Juan Ibáñez Castro, del qual no hem trobat referències,

en el mateix any que es va refer la nova capella, el 1943.

La imatge de la Immaculada és una talla en fusta policromada amb la iconografia tradicional definida durant el barroc per a la Mare de Déu, vestida amb túnica blanca i mant de color blau, colors que simbolitzen la puresa i l'eternitat, i coronada per dotze estrelles. A més, sota els seus peus apareixen la lluna creixent, com símbol de castedat, i la serp, símbol de pecat, que vol representar el domini de la Immaculada sobre aquest mal.

Tres pintures rematen la capella, dos a les parets laterals i una situada a la volta. Aquelles que corresponen als laterals són dues pintures en llenç firmades per Francesc Medina l'any 1944, que representen a la Verge xiqueta al temple i una escena d'ella amb sa mare, Santa Anna, als laterals esquerre i dret respectivament. La tercera es tracta de la pintura de la volta que representa l'Assumpció de la Mare de Déu pintada per S. Cotanda l'any 1922.

A la dreta del retaule existeix una porta quasi inadvertida i no massa gran per la qual s'accedeix a la cripta situada en un nivell inferior, sota la capella. Aquesta cripta no és massa gran, ni té un valor artístic important, però va servir com a lloc de descans a diverses personalitats del poble d'Aldaia.

Capella del Santíssim Crist dels Necessitats

Amb unes dimensions i característiques similars a la capella de la Immaculada Concepció, la capella del Santíssim Crist dels Necessitats, ens mostra en aquest cas un retaule d'estil neoclàssic realitzat al segle XIX encara que la capella se sap que es va construir l'any 1552, dos anys després que la capella dedicada als Sants Abdó i Senén.

20 Capella del Santíssim Crist dels Necessitats.

Novament el retaule a manera de fornícula conté al seu interior la talla del Santíssim Crist dels Necessitats, còpia de l'anterior talla que, com va ocórrer amb la imatge de la Immaculada Concepció, va desaparèixer l'any 1936 durant el saqueig patit als edificis religiosos de la nostra població. No obstant això, segons ens conta una veïna d'Aldaia, durant la crema de la imatge del Crist una dona va poder agafar uns xicotets fragments de la creu original, que va custodiar fins que els va donar a l'Església.

El retaule d'estil neoclàssic es troba emmarcat per dues columnes estriades amb capitell compost sobre el qual se sosté la cornisa, rematada amb una escultura tallada en fusta de Déu Pare representat com un home d'avançada edat i coronat pel nimbe triangular, envoltat de núvols, àngels i llampades daurades que sobreixen completant la composició.

La imatge del Santíssim Crist dels Necessitats, realitzada per Melitón Comes l'any 1940, poc abans de la seua mort, és una representació de Crist en la creu. Una talla de dimensions naturals en fusta policromada que mostra Jesús ja difunt, amb el cap que recau lleugerament sobre la dreta amb un rostre de dolor contingut i al mateix temps de descans, que transmet a l'espectador el sacrifici realitzat a favor de la salvació de la humanitat. També

es representa amb la seua iconografia pròpia, basada tant en el relat bíblic com en les característiques representatives establertes al llarg del segle VI. Aquestes característiques són les d'un home adult amb els cabells llargs i barba partida. En el seu cos, a més, es troben representats els signes del martiri com són la corona d'espins, la ferida feta per la llança al costat dret, els claus a ambdues mans i als seus peus, un col·locat sobre l'altre i travessats pel mateix clau, la creu llatina i clavada en ella la cartel·la amb la inscripció INRI «Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum», que vol dir «Jesús el Natzarè Rei dels Jueus».

La imatge també porta el pany de puresa, però aquest es troba ocult pel faldó de vellut morat bordat amb fil d'or amb el qual es representen motius

vegetals i del Calvari com són la corona d'espins i els tres claus, una tradició, aquesta dels Crists amb faldó, que es remunta al segle XVIII.

A més, cada part del retaule, dues escultures el completen, aquestes d'àngels que pareixen guardar el cos sense vida de Crist. Als peus del retaule hi ha una cavitat on es troba altra imatge de Crist jacent, representant el cos ja al Sant Sepulcre.

A les parets laterals es troben dues pintures realitzades novament per Francesc Medina, el mateix any que va realitzar les de la capella de la Immaculada, que representen al Natzarè i l'escena del Descendiment, i a la volta, com també ja havíem vist a la capella de la Immaculada Concepció, una pintura, en aquesta ocasió executada amb la tècnica al fresc.

El fresc de l'Oració en l'Hort és una de les obres més antigues del temple. Es data en l'any 1854, i es conserva gràcies a la gran adherència i fortaleza de la tècnica, que una vegada seca només es pot destruir picant el mur, ja que consisteix en l'aplicació d'un morter, format per calç, sobre la superfície de la paret on els colors queden totalment adherits. A més del seu difícil accés, va quedar ocultada per la brutícia i el fum dels ciris i de les fogueres realitzades en la crema d'objectes i documents realitzada durant l'assalt de 1936.

21 Detall de l'escultura del Santíssim Crist dels Necessitats de Melitón Comes.

22 Fresc de l'Oració a l'Hort, José Gallel (1854).

Va ser pintada per José Gallel i Beltran (1825-1887), un artista valencià especialitzat en la pintura amb perspectiva i paisatgística. Va estudiar a la Reial Acadèmia de Sant Carles se li varen atorgar diferents beques. Va treballar durant molts anys en escenografies teatrals i retrats. Mentre açò li suposava uns ingressos fixos, realitzava encàrrecs de pintura mural i frescs per adornar les cases de l'aristocràcia i l'alta burgesia, així com encàrrecs per part de l'Església, dels quals es pot destacar els treballs realitzats a les esglésies d'Almàssera, Picassent, Carlet, Sant Nicolau o la Basílica dels Desemparats de València, entre altres.

Representa l'oració en l'hort de Getsemaní, on Jesús es va encomanar a Déu perquè el guiara en el seu camí cap a la mort. Jesús, en terra, mostra una gran preocupació i aflicció en conèixer el seu

pròxim destí, mentre un àngel l'ajuda i altre apareix entre els núvols portant el calze, símbol de la transfiguració, de la vida eterna i la immortalitat.

Al fons, es troben dos dels apòstols dormint, envoltats de les oliveres que representen, novament, la immortalitat i la pau. Igual d'important és el simbolisme de la creu que està situada en el Sòl en posició horitzontal al costat de Crist, sent un símbol de valor ascensional, d'intermediació entre el cel i la terra, a més d'avançar-nos els fets que poc més tard es produiran.

Aquesta representació apareix als Evangelis de Sant Mateu i Sant Marc, i també al de Sant Lluç, relat al qual se ceneix i que narra:

«Jesús va anar amb ells a un hort anomenat Getsemaní, i va dir als seus deixebles: "Quedeu-vos ací mentre jo vaig més enllà a orar". Va anar amb Pere i el fill de Zebedeo; i va començar a sentir una gran tristor i angouxa. I els va dir: "Em mor de tristor. Quedeu-vos ací i vetleu amb mi". Va avançar uns passos més, va caure de cara al terra i es va posar a orar així: "Pare meu si és possible que passe de mi aquest calze, però no es faça la meua voluntat, sinó la teua". Va tornar amb els deixebles, els va trobar adormits i va dir a Pere: "Així que no heu pogut vetlar una hora amb mi?...» (Sant Lluç 22, 39-46).

La imatge del Santíssim Crist dels Necessitats és des de fa segles la que més devoció desperta entre els aldaiers i aldaieres. Tanta és la seua devoció que l'any 1830 ja les primeres dades dels Clavaris del Santíssim Crist, trenta anys després de l'advocació de la imatge sota el nom del Crist dels Necessitats, ja que l'any 1775, després d'un període de sequera i de moltes pregàries, aquest va manar la pluja a la nostra població. Més tard el Crist va ser nomenat principal patró d'Aldaia i va deixar en segon pla els cultes a Sant Isidre Llaurador⁵ i als Sants de la Pedra, convertint-se així en el centre de les festes majors de la població que se celebren la primera setmana del mes d'agost amb actes festius i religiosos tan importants com la Carxofa o la Baixà, proclamats béns d'interès local.

Tenim dades que es remunten a l'any 1866 sobre la celebració de la processó del Crist dels Necessitats. D'aquesta parla Vicent Ferrandis Mas en el llibre de festes de l'any 1989: «Referente a nuestra población, la cita más antigua encontrada hasta el momento es la relación de los ropajes alquilados para la procesión en casa Insa, para el año 1866». (Ferrandis, 1989:15)

5. Sant Isidre Llaurador va ser el primer patró d'Aldaia i les primeres dades de la celebració de les festes en el seu honor es remunten al 1770.

Capella de Sant Pere

Aquesta capella es troba just en el tram anterior a l'altar major i és un poc més baixa i menuda que les anteriors, és l'única que conserva les reixes que originalment van tindre totes les capelles i que van ser destruïdes en l'any 1936. En ella podem observar un senzill retaule d'estil neoclàssic tot ell realitzat en guix i emmarcat per pilastres adossades sobre les quals es troba una cornisa rematada pels símbols hui en dia atribuïts

23 Capella de Sant Pere o actual Baptisteri.

al pontificat, la tiara i les claus, però que són, al mateix temps, els símbols que representen al Sant com a fundador i cap de l'Església després de la mort de Crist.

Al centre una fornícula alberga en l'actualitat la imatge de Sant Pere. Es tracta d'una escultura tallada en fusta de 75 centímetres d'alçada, realitzada segurament pel taller del valencià mestre Esteve, on trobem a Sant Pere amb els seus atributs com són les claus, a la mà dreta, mentre que amb la esquerra sosté el llibre, que recolza sobre les seues vestimentes color blau i ocre, com marca la tradició.

Josep Esteve Bonet (València 1741-1802) va ser uns dels millors escultors de imatgeria en l'àmbit espanyol durant el segle XVIII, va treballar fins i tot per a la Casa Reial. Fou acadèmic i director de la Reial Acadèmia de Sant Carles el 1781.

Als laterals de la capella trobem les escultures de la Dolorosa, a la dreta, i a la esquerra, de Santa Rita de Càssia, una talla també realitzada en fusta obra de l'escultor valencià Modesto González l'any 1942. Però, no sempre va ser així, ja que sabem que als anys setanta la fornícula va acollir en el seu interior la imatge de Santa Rita de Càssia, així com la imatge de Sant Pere que havia estat situada en el lloc que hui ocupa la de Santa Rita (Sanchis i Goerlich: 1977,48).

23 *Escultura de Sant Pere, atribuïda al taller del mestre Esteve.*

També es coneix que originalment la capella, que va ser construïda al segle XVI sota la tutela de la família Fita, va estar decorada amb un retaule de pintures que varen ser venudes per a realitzar noves reformes a l'església. Per a concloure, cal destacar que hui en dia és la capella encarregada d'albergar la pila baptismal,

realitzada en mabre rosa l'any 1888, com bé podem observar en la inscripció que es troba a la seua base, de forma oval i amb una tapa de bronze coronada pel corder, símbol al·legòric de Crist, tapa que va ser en un principi de fusta, segons narra Josep Ramón Sanchis i el Doctor Daniel Benito (1977:37). Aquesta pila va substituir l'original realitzada l'any 1545 de la que coneguem la seua existència gràcies als documents de l'Arxiu Parroquial que es varen poder salvar.

Capella de la Mare de Déu del Pilar

La capella es troba enfront de la de Sant Pere i, a través d'ella s'accedeix a la sagristia, que es va construir al segle XIX, molt posterior al temple originari, fet que a més té com a conseqüència que aquesta capella fóra diferent de totes les altres.

On devia estar el retaule, es troba la porta d'accés, de fusta i doble fulla, que està envoltada per taulells datats al segle XVIII i que presenten una decoració geomètrica de fulles d'acant i volutes. Al mur de l'esquerra, el més proper a l'altar, es troba la fornícula on es guarda la imatge de la Mare de Déu del Pilar, aquesta sobre un pilar de mabre blanc. Hui també podem observar una pintura situada dalt la porta que representa a la Mare de Déu del Pilar amb la ciutat de Zaragoza al fons, una pintura de factura moderna.

24 Capella de la Mare de Déu del Pilar.

25 Detall de la decoració de taulells del segle XVIII que envolta la porta.

Capella de Sant Francesc d'Assís (Antiga capella de Sant Esteve)

Novament trobem una capella de grans dimensions, similars a les capelles de la Immaculada Concepció i el Santíssim Crist dels Necessitats. En aquesta ocasió, en canvi, trobem una volta amb petxines de "mocador", com és coneguda a València pel seu aspecte, que no és més que el d'una volta semiesfèrica tallada pels quatre plans verticals i paral·lels entre si.

A més, ens trobem amb una porta a la dreta del retaule, la qual dona accés a la capella de la Comunió. El retaule d'estil neoclàssic amb columnes estriades, cornisa i frontó semicircular, es troba novament realitzat amb guix i està rematat amb els símbols de Sant Francesc d'Assís, les llagues de Crist, encara que sols mostra les de les mans. Estigmes, juntament amb els dels peus i costat, que li van ser concedits divinament, cosa per la qual Francesc d'Assís va ser el primer sant estigmatitzat.

L'escultura del sant se situa en el centre del retaule, sent aquesta una talla en fusta que novament mostra al sant amb els stigmes, representat amb les vestimentes i el pentinat característics de l'orde franciscana que va crear.

Respecte als llenços que trobem als murs, tant el de Sant Francesc de Paula, com el de Sant Francesc d'Assís, varen

26 *Capella de Sant Francesc d'Assís.*

ser pintats l'any 1955 per Francesc Ruiz Ferrandis (Aldaia 1909-Màlaga 1992), pintor miniaturista veí d'Aldaia que ja des de jove va rebre classes en el Patronat de la Joventut Obrera de València, així com a Sant Carles. Va aconseguir renom internacional i va realitzar milers de pintures, incloses aquestes pintades en exclusiva per a l'Església de l'Anunciació. Ambdós llenços es troben en els murs laterals de la capella, un front l'altre.

El llenç del mur esquerre és el que pertany a la representació de Sant Francesc d'Assís, aquest incrustat dins d'un marc de guix amb detalls daurats. L'escena representa el sant en un moment de retir espiritual, segurament a l'inici de la seua conversió després d'una joventut ociosa, o després de fundar l'orde franciscana, ja que porta les seues vestimentes, però en tot cas abans de ser agraciat amb els estigmes, ja que no es veuen representats a l'escena.

Al mur de la dreta, es troba el llenç de Sant Francesc de Paula, que en aquest cas es troba signat per l'autor, Francesc Ruiz Ferrandis, on diu: «Esta obra va dedicada al centro parroquial de Aldaia y a todos mis hermanos de pueblo natal», seguidament de la seua signatura.

El representa de forma molt diferent de Sant Francesc d'Assís. En aquesta ocasió es tracta d'una pintura molt més obscura que l'anterior, el sant té la posició d'oració, amb les mans entrecreuadaes davant el pit amb el rosari i la creu, i es troba mirant al cel, com dirigint-se a Déu. Va vestit amb la saia, vestimenta similar a la de Sant Francesc d'Assís, i porta el bastó en la mà, la seua principal característica. A més, sobre ell es pot llegir el seu lema "Charitas", dogma que va formar part de totes aquelles cases que va fundar.

27 *Sant Francesc de Paula, de Francesc Ruiz Ferrandis (1955).*

A més, se sap que des d'aquesta capella s'accedia al púlpit, hui desaparegut com tants altres béns que van pertànyer a l'església, i que la capella original es trobava finalitzada abans de l'any 1519. Això no obstant, fou fundada per Mossèn Felipe Esteve durant la seua estada com a sacerdot a partir de l'any 1536, moment en el qual havia albergat un retaule dedicat a Sant Esteve amb 19 pintures de la seua vida pintades per Nicolás Borràs, així com

tres tauletes de Masip⁶ (Sanchis i Goerlich, 1977:55). Així mateix, Francesc Carreras diu el següent:

«Lo más notable es la capilla de San Esteban, cuyo retablo es un antiguo tríptico con buenas pinturas sobre tablas de la escuela juanjuanista. Y del mismo maestro Masip parecen tres tablillas que lucen sobre la mesa del altar, siendo la mejor la central por lo original composición de la escena del Descendimiento de la Cruz.» (Carreras, 1920-1927:895).

Capella de Sant Josep o de Sant Vicent Ferrer

Amb volta de petxines, la capella d'iguals dimensions que totes les que se situen en aquesta part de la nau, conté un retaule també d'estil neoclàssic, on a pesar d'estar la capella dedicada a Sant Vicent Ferrer tradicionalment, trobem a la fornícula del centre presidint el retaule la imatge de Sant Josep, una escultura tallada en fusta d'autor desconegut.

A la seua dreta, sobre una mènsula observem la imatge de Sant Roc, realitzada per Modesto González l'any 1942, i en la

28 *Capella de Sant Vicent Ferrer.*

mènsula de l'esquerra la imatge de Sant Vicent Ferrer. De nou una talla en fusta del mateix any que l'anterior, però realitzada en aquest cas per J. Alamar. En la part alta del retaule podem veure una pintura sobre llenç adossat al suport de guix que representa a la Sagrada Família, realitzada per Francisco Medina el mateix any que li varen encarregar les obres pictòriques de les capelles de la Immaculada Concepció i del Santíssim Crist dels Necessitats.

⁶ Vicent Joan Masip (Andilla, 1475-València, 1545) va ser un important pintor de retaules, pare de Juan de Juanes. La seua obra es realitza dins del Renaixement i es pot trobar en museus com ara el Prado de Madrid o el de Belles Arts de València.

També trobem en el retaule un nínxol on es pot observar la imatge de la Mare de Déu de l'Assumpció, en posició jacent i de grandària un poc més menut que el natural.

Aquesta capella, se sap, ja al segle XVII, que es va adjudicar a Sant Vicent Ferrer, gràcies a les anotacions de l'Arxiu Parroquial, així com que el retaule original es trobava decorat amb pintures de Sariñena⁷ (Sanchis i Goerlich, 1976:58).

Dos dels sants que en aquesta capella es veneren estan molt arrelats a les tradicions i festivitats del nostre poble. El primer d'ells, Sant Vicent, té al seu voltant un culte molt important, especialment per allò que als xiquets i xiquetes respecta. La seua festivitat se celebra el segon cap de setmana d'abril amb les tradicionals albades, el bateig⁸ i la processó al sant, entre altres actes. El segon, Sant Roc, que en aquest cas és el patró dels xics joves

de la població, festivitat que celebren la primera setmana de setembre amb actes lúdics, així com religiosos, que culminen en la processó.

Capella de la Mare de Déu dels Desemparats

De característiques similars a les anteriors, la capella de nou mostra un retaule fornícula d'estil Neoclàssic, amb columnes estriades i unes pilastres

29 Capella de la Mare de Déu dels Desemparats.

7 Juan Sariñena (Hacoa 1545-1619). D'origen aragonès, Sariñena va realitzar la seua obra principalment a València, on podem trobar una gran quantitat de les seues obres, centrades en retrats i conjunts de temàtica religiosa. Es va caracteritzar pel seu realisme.

8 El Bateig de Sant Vicent Ferrer és un acte molt arrelat a la festivitat del sant que se celebra tant a València ciutat com en altres pobles de tota la província. En aquest acte se celebra una cerimònia que rememora el bateig del sant, el qual segons la creença protegeix de la mort violenta al xiquet o xiqueta batejats.

adossades que emmarquen l'habitable on se situa la imatge de la Mare de Déu dels Desemparats, a més de poder observar en diferents ocasions el símbol marià de la "M" entrecreuada. L'escultura és una imatge de vestir, similar a la Mare de Déu que es troba en la Basílica de la Mare de Déu de València.

Allò que més destaca d'aquesta capella són, sense dubte, els panels historiatos de taulells del segle XVIII situats al sòcol de la capella. En el de la dreta es representa una escena de la Mare de Déu i Santa Anna, qui ensenya a llegir la seua filla. També apareix un xiquet que porta una fulla de palma i la cartel·la amb la inscripció «QUASI PALMA», que fa referència a les qualitats que li atorguen a la Mare de Déu, ja que sempre va viure en estat de gràcia (Ecclesiasticus, 24:18). La resta de la decoració es tracta de rocalla i motius vegetals. A més, observem que els rostres de la Mare de Déu com de Santa Anna han sigut eliminats, atac que segurament es produiria durant l'assalt de l'any 1936.

Al sòcol de l'esquerra es guarda la mateixa estructura, però en aquest cas l'escena principal mostra la representació dels esposos de la Mare de Déu i Sant Josep, representat amb la rama florida, a qui acompanyen Sant Joaquim i Santa Anna, aquesta representada amb la mateixa indumentària que en l'escena

30 Sòcol del mur dret i esquerre, respectivament, de la capella.

anterior. Apareix també l'Esperit Sant en la seua forma de colom sobre el sacerdot que dirigeix la unió. En aquest cas, és un angelet que porta la cartel·la que diu «PULCRA UT LUNA» i sobre ella es troba la representació de la lluna, que fa referència de nou a les qualitats de puresa de la Mare de Déu, bella com la lluna, resplendent com el sol (Cantars, 6:10).

Capella de la Comunió

És l'última de les capelles que trobem a l'església, s'accedeix a ella a través d'una capella de transició situada al primer tram i a la dreta del temple. Originalment havia estat una capella com les altres, però després d'una reforma el retaule es va moure al mur dret deixant un espai de trànsit. Aquest retaule acull la imatge de la Mare de Déu de la Victòria, imatge que també és molt venerada en la nostra població, que celebra la seua festivitat durant la segona setmana de setembre. Ara els toca el torn a les xiques joves o les fadrines, com són més conegudes, per a donar culte a la Mare de Déu de la Victòria i eixir al carrer en processó.

31 *Cúpula i petxines de la capella d'accés a la capella de la Comunió.*

Enfront, actualment una pintura de Sor Àngela de la Creu, on en altre moment va estar l'obra de Francesc Ruiz Ferrandis dedicada a Sant Francesc de Paula, que hui es veu a la capella de Sant Francesc d'Assís. El tram següent és un espai quadrat cobert per una cúpula radial, sense tambor, però amb llanterna, que recau sobre quatre petxines decorades amb pintures possiblement realitzades al segle XVIII per Planes. A més, a l'exterior aquesta llanterna es troba coberta per rajola.

Les pintures de les petxines representen la Justícia, la Caritat, la Fe i la Penitència, virtuts per aconseguir la salvació, estant totes representades en forma de personificació, exactament baix la figura femenina. La Justícia és representada com una jove amb túnica obscura i mant roig, la qual sosté amb la mà esquerra l'espasa i amb la dreta la balança.

32 *Detall de la Justícia.*

La Caritat, amb una tonalitat similar a l'anterior, du en els seus braços a dos xiquets, un d'ells a més es troba alimentant-se del seu pit. La túnica es roja, fa al·lusió a la sang que per caritat s'és capaç de vessar per la resta de persones. A més, sobre el seu cap apareix representada la flama, símbol de la passió.

33 *Detall de la Caritat.*

La Fe, en canvi, és l'única que contrasta quant a la paleta de colors es refereix. És molt més obscura, però la jove, representada com una sacerdotessa, porta una túnica blanca amb mant de color marró i sosté amb la seua mà esquerra la creu i amb la dreta un calze que fa referència al sagrament de l'Eucaristia. També es representa amb els ulls coberts per una bena, en referència a la ceguera de la Fe.

34 *Detall de la Fe.*

Per últim, la Penitència ens mostra en les seues vestimentes color similars al de la Justícia, però està amb la túnica en color roig i el mant en color blau obscur, portant a la seua mà esquerra una rama d'arbre, mentre que la seua mà dreta s'eleva com en posició d'alabança. Igualment, a la dreta apareix una mà entre els núvols que porta una espasa. Aquesta imatge podria ser interpretada com l'Esperança segons la descripció de Cesare Ripa en la seua obra "Iconografia", ja que atribueix a aquesta el gest de les mans alçades, així com el fet de portar una planta florida.

35 *Detall de la Penitència.*

A l'esquerra d'aquest receptacle se situa la capella de Comunió. Aquesta és una capella de nova construcció, alçada al segle XIX. Senzilla, però de planta rectangular i d'unes dimensions majors a totes les altres permetent d'aquesta manera albergar bancs per a l'oració. A l'altar es troba una escultura del Sagrat Cor de Jesús, obra de Melitón Comes situat sobre una balustrada de fusta amb motius vegetals en bronze daurat. Davant d'ell s'ubica el sagrari pintat d'or i argent i a ambdós costats es troba flanquejat el sagrari per quatre àngels pintats al mur.

36 *Capella de la Comunió.*

37 *"La partició del pa" de Salomón Tárrega (1954).*

38 *"Comunió" de Salomón Tárrega (1955).*

A més, en la capella es troba altra escultura, aquesta de la Mare de Déu del Rosari i dues obres pictòriques contemporànies realitzades per Salomón Tárrega els anys 1954 i 1955, com podem observar en les signatures en cada una d'elles. La del mur esquerre representa el moment eucarístic de la partició del pa, i la de la dreta el moment de la comunió. Ambdós amb l'estil tan personal influenciat per l'expressionisme que caracteritzava aquest pintor aldaier.

Torre-campanar renaixentista

39 Torre-campanar renaixentista

S'emplaça a l'esquerra de la capçalera del temple i es troba construït de maçoneria i rajola, com la resta del temple. Es tracta d'una construcció de planta quadrangular de 6,40 metres per 6 metres de costats i 26 metres d'alçada. És d'estil renaixentista, un tipus de torre-campanar que es va fer molt famós durant l'època. Té quatre pisos, més la part baixa, que va ser utilitzada com a presó a la qual s'accedeix pel carrer Major, mentre que a les parts més altes s'accedeix a través del rere sagrari, exactament a la cambra dreta que dona accés a la primera planta de la torre directament, encara que es pot accedir per la planta baixa per mitjà d'altra escala. En el seu interior trobem una escala de caragol que comunica el primer pis amb l'àtic, on podem trobar sis campanes que daten des de 1750 al 2002, de les quals més tard parlarem.

40 Escala de caragol.

41 Passarel·la en el segon tram del campanar.

No obstant això, la torre campanar, no sempre va lluir amb aquesta esplendor, ja que fins a l'any 1986 no va ser restaurada. Aquesta restauració va ser un encàrrec de l'Ajuntament d'Aldaia als arquitectes Fernando María Inglés Musoles i Francisco Esquembre Casañ, junt amb l'equip format pel constructor Vicente Minguet Folgado i l'encarregat general Tirso Avila Espada. Aquest equip va portar a terme les feines de consolidació, neteja, reparació, reposició i reconstrucció dels elements arquitectònics, així com les de millora d'accessibilitat i il·luminació de la torre campanar.

Aquesta empresa constructora, a més de ser l'encarregada de les obres de restauració de la torre campanar d'Aldaia, ha sigut l'artífex de les restauracions d'importants monuments del patrimoni valencià, com ara la Catedral de València, la Seu de Xàtiva o la Col·legiata de Gandia entre altres.

42 Volta d'aresta reconstruïda (1986).

3.2. Església Parroquial del Salvador i la Mare de Déu de la Saleta

Al contrari que la parròquia de la Mare de Déu de l'Anunciació, la parròquia del Salvador i la Mare de Déu de la Saleta és un temple molt auster en tot allò que es refereix a la decoració. A l'altar major destaca el vitrall que es troba on, en una església tradicional, haguera estat el retaule principal. Aquesta vidriera és d'un gran colorit i representa la mort de Crist en la creu. Al vitrall es troben representades la Maria de Cleofàs, Maria Magdalena i Maria Salomé, entre altres personatges. Als dos extrems, flanquejant l'acció un soldat romà a cada part, i sobre la creu Déu Pare i l'Esperit Sant en la seua forma de colom. Altrament, la creu amb Crist crucificat és una talla en fusta que es troba en la posició central, situada entre la vidriera i l'altar.

En els dos arcs que recauen en el tram de l'altar trobem dues escultures, a la esquerra una del Sagrat Cor de Jesús, mentre que en la dreta trobem la imatge de la Mare de Déu de la Saleta, que va ser donada per una parròquia del carrer del Mar de València entre els anys 1983 i 1984, segons afirma José Luis López, rector del temple. La Mare de Déu es representa amb túnica rosa, molt pàl·lida, com a símbol de puresa, amb corona i les

mans entrecuades davant el pit amb la creu. A més d'estar acompanyada pels xiquets Maximino, d'11 anys, i Melania, de 14, als quals segons la tradició els va aparèixer la Mare de Déu per primera volta en la població dels Alps francesos de La Salette, un 19 de setembre de 1846. Data que cada any commemora la seua aparició i que, com no podia ser d'altra manera, a Aldaia se celebra amb festejos i actes religiosos portats a terme per les Clavariesses de la Saleta.

43 *Mare de Déu de la Saleta.*

A la capella de la Comunió, situada a l'esquerra del temple, ens trobem amb dues escultures, una de la Immaculada Concepció i l'altra de Crist crucificat, aquesta última, una talla en fusta del segle XVIII adquirida pel propi rector d'aquesta parròquia, José Luís López, l'any 2000. Aquesta imatge es trobava molt deteriorada, ja que com ell mateix ens conta, la imatge va ser soterrada baix terra, envoltada solament amb unes teles, per a evitar la seua destrucció durant la Guerra Civil. Va ser restaurada immediatament, però la creu sobre la qual es troba la talla actualment no és aquella que va pertànyer a l'escultura original, encara que la creu més antiga també la podem trobar en la mateixa capella.

44 *Detall d'abans de la restauració.*

A més, tant en la capella de la comunió com en altres punts de l'església trobem nombroses obres pictòriques, la majoria d'elles realitzades per l'aldaier Salomón Tárrega, entre les quals destaca la pintura que representa el Crist acompanyat pels apòstols. Però, no sols trobem obres de Salomón, també cal destacar la pintura de Crist crucificat que hi ha només entrar a l'esquerra de la nau. Aquesta realitzada per altre dels mestres aldaiers amb més renom en l'escena pictòrica nacional, Bernardo Peiró Ferrandis, que ens mostra un Crist

46 "L'Últim Sopar", de Salomón Tárrega (1997).

pintat amb tonalitats fredes que semblen ressaltar el moment de la mort del Salvador.

Sobre Bernardo Peiró Ferrandis (Aldaia 1934-1982), fill del també pintor Bernardo Peiró Genoll, hem de dir que no sols va guanyar fama nacional, sinó que va arribar a ciutats europees com París.

45 Crist en la creu (segle XVIII), després de la restauració.

47 "Crist crucificat" de Bernardo Peiró Ferrandis.

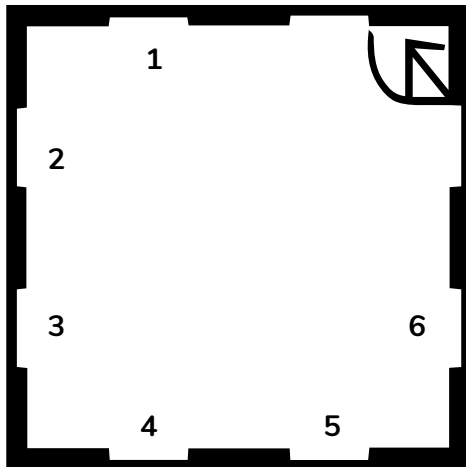
► 4

Les campanes dels temples aldaiers

Campanes de l'església de la Mare de Déu de l'Anunciació.

4.1. Església de la Mare de Déu de l'Anunciació

Al campanar de l'església parroquial de l'Anunciació podem observar en l'actualitat un total de sis campanes situades en els arcs que envolten la torre al seu últim tram. De totes aquestes, la més antiga és la campana anomenada l'Avisadoret (3), una campana menuda, de 16 cm de diàmetre i 2 kg de pes, realitzada segurament cap a mitjans del segle XVIII per un campaner que desconexem, amb la inscripció «ABE (sic) MARIA» al seu frontal, i que fins a la restauració del campanar es trobava en un arc situat en un pis més alt del que es pot veure hui en dia.

48 Plànol de la disposició de les campanes

Per antiguitat segueix la campana Maria Victòria Lluïsa (2), la gran, feta pocs anys després, el 1785 pels campaners García i recentment restaurada. Aquesta amb un diàmetre de 116 cm i un pes de 903 kg. D'aquesta coneguem un gran nombre de dates, ja que es pot llegir al seu gravat: «MARIA VICTORIA LVISA SE RENOBO 1785 SIENDO ECONOMO EL D+IVAN BAVTISTA+E+FERRER+ALCALDE MAYOR IVAQUIN MAS AL OR IAIME FERRANDYS+RE+SE+MANVEL FOLGADO+FABRIRO+IOSEHP FERR+ANDIS+GARCIA+FECl». Aquesta inscripció ve a dir el següent: “Maria Victòria Lluïsa fou renovada en 1785 sent ecònom Joan Baptista i Ferrer, alcalde major Joaquim Mas, alcalde menor Jaume Ferrandis, alcalde segon Marià Galindo, regidor primer Roc Ferrandis, regidor segon Manuel Folgado i fabriquer Josep Ferrandis. Em va fer García”.

Uns anys més jove és la campana dedicada a Santa Bàrbara (6), la mitjana, exactament del 1873. Té 99 cm de diàmetre i pesa 561 kg. El seu autor és anònim, i de nou apareix una inscripció de protecció: «CRYSTO BENCE C. MANDA C. REYNA C. DE TODO MAL NOS DEFIENDA+ AÑO 1873+ SANTA BARBARA». Epígraf que significa: “Crist venç, Crist mana, Crist reina, Crist ens defensa de tot mal”.

Del mateix segle, concretament de l'any 1887, és la campana Maria del Carme (1), d'autor desconegut. Té 60 cm de diàmetre i pesa 125 kg, a més de portar una inscripció que diu: «MARIA DEL CARMEN A EXPENSAS DE LOS NIÑOS DE LA PRIMERA COMUNIÓN DE ALDAYA AÑO 1887».

Per finalitzar, les dues més noves, ja del segle xx i xxi, són les campanes dedicades als Sants de la Pedra Abdó i Senén (3) i a l'Encarnació (4). La primera, realitzada per Manuel Roses Vidal l'any 1945, té 79 cm de diàmetre i un pes de 285 kg. Sabem que el 18 d'abril de 1643 es batejaria la primera campana dedicada a aquests sants, un dia abans de la seua proclamació com sants patrons d'Aldaia. Aquesta seria la primera d'almenys tres campanes dedicades als sants i que serien restituïdes, les primeres per patir danys irreversibles. A l'actual campana podem llegir la següent inscripció en llatí: «XPS REX VENIT YN PACE DEUS HOMO FACTUS EST S MIS ABDON ET SENEN ORATE PRO NOBIS ALDAYA 1945». El significat d'aquesta anotació és el següent: «Jesucrist Rei ve en pau. Deu s'ha fet home. Sants Màrtirs Abdó i Senén pregueu per nosaltres».

Finalment, la campana de l'Encarnació o també coneguda com el tiple, realitzada pels germans Portilla l'any 2002, té 43 cm

49 Campana dels Sants Abdó i Senén.

de diàmetre i pesa 46 kg. Aquesta és la més menuda després de l'Avisadoret. La seua lectura homenatja el llinatge que la va donar: «L'ENCARNACIÓ IN MEMORIAM FAMÍLIA ANDRÉS FERRANDIS A.D. 2002».

4.2. Parròquia del Salvador i la Mare de Déu de la Saleta

En aquest temple hi trobem tres campanes, dues d'elles realitzades el mateix any en què l'església es va alçar. La primera és la campana de la Mare de Déu de la Saleta, realitzada per Manclús l'any 1967, de 41 cm de diàmetre i 39 kg de pes amb la següent inscripció: «NTRA STA DE LA SALETA ALDAYA 22-10-1967».

La segona és del Salvador, realitzada pel mateix fabricant que l'anterior i

el mateix any, però aquesta amb una grandària major, 52 cm de diàmetre i 81 kg de pes que porta la següent inscripció: «EL SALVADOR ALDAYA 22-10-1967».

Per últim, completen els tocs d'aquestes campanes la campana de Sant Nicolau, realitza el 1970 de nou per Manclús i d'igual grandària i pes que la primera, en la qual es pot llegir: «SAN NICOLAS SIENDO CURA PARROCO RVDO D BERNARDO ALONSO LLADRO AÑO 1970».

4.3. Les campanes de les ermites

També les ermites tenen les seues pròpies campanes per a cridar al fidel i unir-lo amb el to d'elles amb el cel. La campana de l'ermita de la Saleta és la més senzilla, té 35 cm de diàmetre i pesa 24 kg, no presenta cap inscripció. Es va realitzar el 1950 per un taller que hui desconeguem, segurament per a substituir l'anterior que havia existit en l'ermita primitiva.

La resta de campanes de les ermites d'Aldaia fan honor al sant a qui custodien. D'aquesta manera la de l'ermita de Sant Miquel es coneix com a Maria Micaela. Aquesta amb 21 cm de diàmetre i 5 kg de pes, és la més menuda, realitzada per un autor anònim l'any 1943. A més, en ella

50 Campana de l'ermita de la Saleta.

es pot llegir la següent inscripció: «MARIA MIAELA ALDAYA LAS CLAVARIESAS DEL AÑO 1943 F.B M.R .M. A.M D.S T.F R.LL.». Inscripció que ens conta de forma indirecta que aquesta campana va ser feta per les clavariesses de Sant Miquel d'aquest any.

Així mateix, la campana de Sant Rafael, en honor al sant, té 26 cm de diàmetre i un pes de 10 kg. Va ser feta l'any 1908 per un autor desconegut. Novament, la seua epigrafi és: «RECUERDO DE+I RECATALA RAFAEL ALDAYA 1908».

Per últim, la campana de l'ermita del Pilar, anomenada Maria del Pilar, té 34 cm i 22 kg. La va realitzar Manclús l'any 1963 amb la següent inscripció: «MA DEL PILAR PADRINOS D MIGUEL PERELLO DA ROSARIO TOLEDO SANS AÑO 1963».

► 5

**Les quatre ermites
d'Aldaia**

Antiga Ermita de Sant Rafael.

5.1. Ermita de la Mare de Déu de la Saleta

L'ermita de la Saleta va ser situada originalment en un emplaçament fora del nucli urbà del poble, però a poc a poc es va veure envoltada per les edificacions que s'anaven construint per a donar llar a tota la població. En l'actualitat queda situada en l'encreuament entre els carrers de Mare de Déu del Remei, Ventall i Hernán Cortés.

Construïda en 1887, es va complir en 2017 el seu 130 aniversari, coincidint a més amb el 50 aniversari de l'església parroquial del mateix nom, així com el 75 de la realització de la Mare de Déu de la Saleta que aquest temple té en el seu interior. Com s'ha dit anteriorment, aquest culte naix arran de l'aparició de la Mare de Déu en el poble francès de La Salette uns anys abans, culte que prompte es va

expandir per tot el continent europeu.

És aquesta la primera manifestació del culte que es va donar a Aldaia. A l'exterior de l'ermita, l'edificació exempta és molt senzilla. De planta rectangular, amb coberta a dues aigües i un pati davanter cercat per un muret i una cerca de ferro. Es troba pintada en blau i blanc, coronada per un arc que conté la campana i a la qual s'accedeix per mitjà d'una porta metàl·lica. Està rematada amb un arc de mig punt, sobre la que podem veure un panell de taulelleria esmaltada dedicada a la Mare de Déu i donada per les seues clavariesses el 25 de setembre de 1960, a més d'altre situat al lateral, aquest donat per les clavariesses de l'any 2000.

Al seu interior, en canvi, trobem una habitació coberta per una volta de canó amb característiques d'estil neoclàssic al retaule, així com altres elements

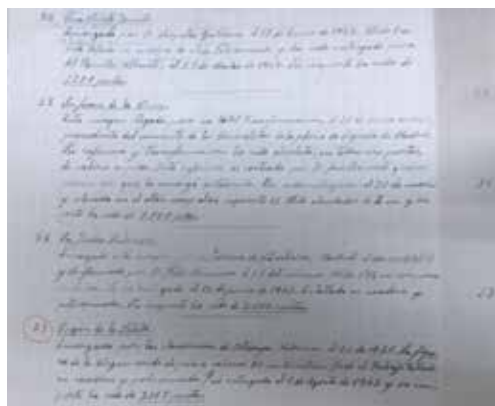

51 *Ermita de la Saleta en la segona meitat del segle xx.*

52 *L'ermita en l'actualitat.*

decoratius. A més, dins de l'ermitori hi ha la imatge en fusta tallada i policromada de la Mare de Déu que tanta devoció genera en el barri de la Saleta. La imatge original va ser cremada en la mateixa porta de l'ermita durant la Guerra Civil, però el 1942, poc després que Melitón Comes realitzara la talla del Santíssim Crist dels Necessitats, es va encomanar a José María Alcácer Guzmán la nova talla en fusta policromada. La nova talla es trobava representada, de similar manera a aquella que trobem a l'Església de la Saleta, amb els xiquets Melània i Maximino, la corona, els braços encreuats i els centelleigs que varen veure els xiquets durant la seua aparició.

53 Document de l'encàrrec de la nova talla de la Mare de Déu de la Saleta.

5.2. Ermita de Sant Miquel

Situada en el carrer Sant Miquel d'Aldaia, es tracta de la capella més antiga, després de l'ermita de la Mare de Déu de la Saleta, ja que es data aproximadament a mitjans del segle XIX. Segons Rosa Peiró Ferrandis, la família que ha sigut veïna de l'ermita de Sant Miquel des de fa quatre generacions i filla i germana dels pintors Bernardo Peiró Genoll i Bernardo Peiró Ferrandis, l'actual capella va pertànyer al matrimoni que hi vivia al número 13 del carrer Sant Miquel. Aquest matrimoni no tenia família, per la qual cosa van decidir donar una habitació perquè es rendirà culte al sant del carrer.

Al principi, l'habitació no estava oberta al carrer, però amb el temps es va obrir una porta, primer de metall i posteriorment aquella que ens trobem actualment, de fusta, amb cassetons d'estil castellà i amb la data de la seua realització a la part superior de la porta, on podem llegir l'epígraf «ANY 1978», fet per les clavariesses d'aquest any. En la part superior de la porta hi ha un panell de taulell que representa l'arcàngel Sant Miquel en la seua lluita contra el Mal, que és d'una gran qualitat.

En el seu interior, a esquerra i dreta, altres dues pintures sobre taulell ens reben en una xicoteta i senzilla capella. Aquestes

54 Porta i interior de l'ermita de Sant Miquel.

representen als arcàngels Sant Rafael i Sant Gabriel i relaten les seues gestes. Al centre, un retaule fornícula d'estil neoclàssic amb columnes estriades, custodia la imatge de Sant Miquel, aquesta de nova factura, ja que l'anterior va ser cremada amb les restes de les imatges religioses durant l'any 1936. No obstant això, sabem que la imatge original va ser una talla en fusta d'una grandària més menuda que l'actual i que era de gran qualitat artística. Aquesta imatge va estar amagada en l'estable d'una casa del carrer Mare Ràfols, fins que, coneixedors del seu parador, anaren a la seua recerca perquè fora cremada amb la resta d'escultures religioses del poble.

5.3. Ermita de Sant Rafael

De la mateixa manera que l'anterior, aquesta ermita es troba al carrer que porta el nom del mateix sant i s'emplaça a un baix de propietat privada al carrer Sant Rafael d'Aldaia. Aquesta originalment es trobava emplaçada en una casa particular, on després edificaren un edifici, cosa per la qual hui queda integrada en ell.

Amb el pas dels anys la seua imatge ha anat canviant sistemàticament en anar afegint-li, les clavariesses, diferents elements com la reixa, la decoració, la il·luminació, així com el panell de taulells que representa l'arcàngel, aquest donat

per V.M., com podem llegir a l'angle inferior dret. No sabem massa de la història d'aquesta capella ni de la imatge que es venera en ella. Aquesta és de fusta policromada amb detalls daurats i pel que ens han contat es faria a grandària d'una xiqueta veïna d'Aldaia, possiblement de la família que va encarregar la imatge.

55 Fatxada i interior de l'Ermita de Sant Rafael.

5.4. Ermita de la Mare de Déu del Pilar

És la més actual de les capelles i, tal volta la menys coneguda de totes elles. Es troba emplaçada al final del carrer Coladors, entre dos habitatges privats, però sense estar integrada en cap edifici com era el

56 Porta de l'ermita de la Mare de Déu del Pilar.

cas anterior. El terreny on s'ubica l'ermita va ser donat per una veïna del carrer per a fer la capella, i a la seua mort va deixar en herència aquest a l'església, raó per la qual en l'actualitat és propietat d'ella.

El seu exterior és de fàbrica moderna i sobre una façana rectangular es troba el receptacle que conté l'única campana

de l'ermita. Hi ha també un panell de taulelleria amb la representació de la Mare de Déu del Pilar, amb la ciutat de Saragossa de fons.

Al seu interior ens trobem en un espai rectangular, molt senzill, amb un xicotet retaule fornícula d'estil neoclàssic, que conté la imatge de la Mare de Déu. Aquesta representada sobre el pilar característic, cosa que fa que la imatge de la Mare de Déu siga d'una reduïda mesura. A més, podem dir que és una talla en fusta daurada i va ser restaurada fa uns anys per la restauradora Amparo Ferrandis. L'any 2017 va ser restaurat el sostre exterior, així com l'interior, ja que es trobava en molt mal estat a causa de les pluges.

FONTS

Arxiu Parroquial de l'Església Parroquial de la Mare de Déu de l'Anunciació.

Arxiu Municipal d'Aldaia.

BIBLIOGRAFIA

SANCHIS ALFONSO, José Ramón; BENITO GOERLICH, Daniel (1977). *La Iglesia Parroquial de Nuestra Señora de la Anunciación de Aldaya*. Ajuntament d'Aldaia.

DD AA (2003). *Una vida por la pintura F. Ruiz Ferrandis*. Ajuntament d'Aldaia.

DD AA (2004). *Escultura en el arte religioso Melitón Comes*. Ajuntament d'Aldaia.

CARRERAS CANDI, Francesc (1920-1927). *Geografía general del Reino de Valencia*, tomo II, Barcelona, Editorial Martín.

INGLÉS MUSOLES, F.M.; FERNÁNDEZ MUÑOZ, A.L. (1986): *Proyecto Básico y de Ejecución de las Obras de Restauración y Acondicionamiento Interior de la Torre Campanario de Aldaya*. Ed. Ajuntament d'Aldaia.

PANIAGUA, José Ramón (2009): *Vocabulario básico de arquitectura*. Madrid, Cuadernos Arte Cátedra.

COLL CONESA, Jaume (2009): *La cerámica valenciana. apuntes para una síntesis*. Rm Ediciones S.L, València.

ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo (2000): *Arquitectura gótica valenciana*, València, Generalitat Valenciana.

DD AA (1983): *Catálogo de monumentos y conjuntos de la Comunidad Valenciana*, (ed. Joaquín Berchez), València, Generalitat Valenciana.

BAYARRI HURTADO, Josep María (1957): *Historia de l'Art Valencià*, València, Ed. Bayarri.

AGRAMUNT LACRUZ, Francisco (1999): *Diccionario de Artistas Valencianos del siglo XX*, València, Ed. Albatros.

BARÓN DE ALCAHALÍ (1897): *Diccionario biográfico de artistas valencianos*. València, Imprenta de Federico Domenech.

BONET SOLVES, Victoria (1991): "José Galle y Beltrán: perspectivas y paisajes. Una profesión", *Ars Longa. Cuadernos de Arte*, núm. 2. Universitat Politècnica de València. pp. 69-72.

SANCHIS ALFONSO, Josep Ramon (: "El establecimiento de una comunidad cristiana en Aldaia: la erección de su primera Iglesia y la constitución de la universidad", en *Crónica de la XXX Asamblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, València, Associació de Cronistes Oficials del RV, p.107-160.

ARTICLES DELS LLIBRES DE LES FESTES MAJORS D'ALDAIA

Any 2016. ROCHINA TÁRREGA, Manuel: "Simbología del Cristo de los Necesitados", pp.9-17.

Any 2014. SEGARRA, M. Luz: "L'Església de l'Anunciació d'Aldaia".

Any 1998. SANCHIS ALFONSO, Josep Ramon: "Notes històriques del poble d'Aldaia i algunes consideracions sobre l'aniversari de l'assignació del seu terme (1798-1998)", pp.4-10.

Any 1996. COMES IGLESIA, Vicent: "Quema de los archivos de Aldaia", pp.6-8.

Any 1990. LÓPEZ HERRERO, J. L.: "La Saleta y el Cristo de los Necesitados", p.12.

Any 1986. SANCHIS ALFONSO, J. R.: "La torre-campanario de la Iglesia de Aldaya", pp.10-12.

Any 1986. PERIS I GARCÍA, Joan Francisc: "Dels Orígens de la festa major".

Anys 1984-1985-1986. SANCHIS ALFONSO, Josep Ramon; ESTEBAN, Juan: "Historia de Aldaya en cómic".

Any 1977. "La expulsión de los musulmanes y la Carta de Población de Quart y Aldaya 1331-1334".

Any 1975. "La iconografía del Stmo. Cristo de los Necesitados".

Any 1973. "Apunte histórico a las fiestas patronales".

PÀGINES I ENLLAÇOS WEB

Inventari general de campanes de la Comunitat Valenciana per poblacions: <http://campaners.com/php/valencia.php>

BONET SOLBES, V. E.: "José Gallel y Beltrán: Perspectivas y paisajes. Una profesión": <http://www.uv.es/dep230/revista/PDF348.pdf>

Gallel y Beltrán. Pinturas: <http://historiayculturaalmassera.blogspot.com.es/2014/06/jose-gallel-beltran-pinturas-en-la.html>

MONTOLIU TORÁN, David: *El escultor José Esteve Bonet*: https://issuu.com/montolioitoran/docs/mdr_ensayo_4

Museo del Prado 200 años. Juan Vicente Masip: <https://www.museodelprado.es/aprende/enciclopedia/voz/masip-juan-vicente/b76b6f40-7afc-4f75-b473-e84e3bfe6097>

Arquitectura y arte cristiano en Aldaia. Historia e iconografía de los templos de culto

El año 1244, el rey Jaime I donó la alquería musulmana de Aldaia, junto con la villa de Quart, al Patronato del Hospital de San Vicente de la Roqueta de Valencia, que años después -en 1287- quedaría bajo jurisdicción del Monasterio de Santa María de Poblet. Tras la expulsión de la población musulmana que había seguido viviendo en la alquería, Aldaia quedó despoblada y poco después repoblada, a petición de los mismos monjes del monasterio, por 54 familias cristianas, que serían las encargadas de erigir el primer templo cristiano en nuestra población.

La Iglesia Parroquial de Nuestra Señora de la Anunciación de Aldaia es, sin duda alguna, uno de los máximos exponentes del patrimonio artístico local de Aldaia, junto a la Ermita de La Saleta, ambos catalogados Bienes de Relevancia Local.

En el caso concreto de la Iglesia Parroquial de Nuestra Señora de la Anunciación, a pesar de no conocer datos anteriores a su construcción en el siglo XV, ya que los archivos municipal y parroquial fueron destruidos prácticamente en su

totalidad durante la Guerra Civil de 1936-1939, sabemos que es muy posible que se encuentre construida sobre un templo anterior.

Construida entre los siglos XIV y XVI, el templo que hoy conocemos muestra la síntesis de los años transcurridos, donde se puede apreciar en él distintas arquitecturas y expresiones artísticas como el estilo gótico valenciano, o las características de un incipiente Renacimiento que empezaba a llegar a la península desde Italia durante los últimos años de su construcción.

Más tarde, sufriría cambios en su estilo, como podemos ver en la portada de estilo Neoclásico y los recubrimientos decorativos de estilo Barroco por lo que se refiere a su decoración interior, además de encontrar obras escultóricas y pictóricas que, aunque de época moderna, son de gran calidad.

De una sola nave, dividida en cuatro tramos por cuatro arcos fajones que se entrecruzan con arcos nervados, se encuentra cubierta por una bóveda de crucería poco apuntada y rodeada por capillas laterales que se encuentran presididas en la testera con un ábside poligonal de tres lados donde se encuentra el altar mayor.

Las capillas se encuentran dedicadas cada una de ellas a un santo o virgen, siendo las más importantes las dedicadas a la Inmaculada Concepción y al Santísimo

Cristo de los Necesitados. Además, a la derecha del templo se encuentra la capilla de la Comunión, a la que se accede principalmente mediante un paso con cúpula de media naranja y tambor, que conecta a su vez con la sacristía.

De gran importancia es la torre-campanario, de planta cuadrangular y tres tramos que alberga en el tramo más alto las campanas situadas en vanos en forma de arcos de medio punto. A ella se accede desde una entrada en el habitáculo situado detrás del altar, pudiendo acceder también desde la puerta de la calle mayor, que da paso a lo que fue una pequeña cárcel situada en el tramo más bajo de la torre. Hoy en día la torre está coronada por seis campanas, que se han ido incorporando a lo largo de la historia.

Por suerte, la Iglesia Parroquial de Nuestra Señora de la Anunciación, ha sobrevivido a lo largo los siglos, y aunque han sido muchos los bienes desaparecidos durante la Guerra Civil, en las últimas décadas se han llevado a cabo una serie de trabajos de mantenimiento y restauraciones que harán perdurar esta pequeña pero significativa parte de nuestro patrimonio artístico.

No obstante, no es el único templo de la población, la Iglesia Parroquial de El Salvador y Nuestra Señora de la Saleta, es el segundo templo más grande de

la población. Construida en 1967 por la necesidad de una segunda Iglesia al aumentar demográficamente la población, y con ello los fieles, nos muestra una edificación moderna que alberga en su interior esculturas que, aunque de factura moderna, no dejan de ser un referente para el arte y, más si cabe, para los fieles, encontrando también otras como es el caso de la talla en madera de Cristo Crucificado que data del S. XVIII y que fue restaurada el mismo año de su adquisición en el 2000.

Por último, no podemos olvidar las ermitas que se encuentran en distintos puntos de la población. La más antigua, la ermita de La Saleta, fue construida en 1887 después de la expansión del culto a esta Virgen aparecida años antes en la población francesa de la Salette.

Según antigüedad, la siguen las ermitas de San Miguel y San Rafael, cuyas imágenes, antes de la creación de las ermitas, se encontraban protegidos en la Iglesia de la Anunciación, pasando después a las pequeñas estancias cedidas por particulares para su culto.

Para finalizar, la ermita de Nuestra Señora del Pilar, la más reciente y, tal vez, la menos conocida de todas, pero que también tiene una gran importancia en cuanto a culto y en las festividades de su barrio.

Architecture and Christian art in Aldaia.

The parish church of Our Lady of the Annunciation

The Muslim hamlet of Aldaia was granted to the neighbouring Monastery of Quart by King Jaime I after being conquered in 1238. Some years later, the Noblemen of Quart began to have disputes with the Muslim population, who had continued to live there. Due to this tension, the monastery requested that the Muslims be evicted.

The hamlet was consequently abandoned and shortly after repopulated with 54 Christian families at the request of the monastery. These families erected the first Christian temple in Aldaia.

The Parish Church of Our Lady of the Annunciation of Aldaia is undoubtedly one of the best examples of our local artistic heritage. Alas, records prior to the fifteenth century of the church's construction or that of the earlier temple built on the same site have not survived. This is due to the almost total destruction of the archives, both municipal and parochial, during the

civil war. However, the church itself reveals its history to us.

Built between the fourteenth and sixteenth centuries, the temple that we see today shows the synthesis of different architectural and artistic expressions which were implemented over the years, both inside and out.

The temple, conceived in the Valencian Gothic style, shows characteristics of an incipient Renaissance that began to influence the Iberian Peninsula from Italy during the latter years of its construction.

Sometime later, the church underwent changes in style and form as was common in temples of the time, following contemporary artistic styles. Some of these renovations can be seen in the neoclassical style of the entrance and also in the decorative finishes in the Baroque style to be found in the interior of the building. In contrast, there are modern eras sculptural and pictorial works of fine quality also to be found in its interior.

The church has a single nave divided into four sections by four traverse arches which are again crossed with ribbed arches creating a rounded groin vault.

This nave is surrounded by niche shaped side chapels, finished on the upper surface with a three-sided polygonal apse. These chapels are dedicated to the following Holy figures: The chapel of

Saint John the Baptist, the old chapel of Saints Abdon and Sennen, the chapel of the Immaculate Conception, the chapel of Holy Christ of the Needy, the chapel of Saint Peter, the chapel of our Lady of the defenceless, the chapel of Saint Vincent Ferrer, the chapel of Saint Stephen and the chapel of our Lady of Pilar.

Each chapel is decorated with altarpieces in Baroque and neoclassical styles and have similar pictorial programs with paintings representing different scenes from the lives of the personages to whom that chapel is dedicated.

In addition to the side chapels, we also have the Communion chapel to the right. This is accessed principally by a staircase with a Semicircular dome and drum. The Communion chapel can also be accessed from the old Saint Stephen's chapel, which is today dedicated to Saint Francis.

The Communion Chapel is connected to the sacristy which is located to the right of the altar. It can also be accessed through the chapel of Our Lady of Pilar.

The bell tower, which is of great architectural importance, is a quadrangular tower on three levels. The bells being located at the highest points of the arches. In the past, the tower was accessed from a doorway behind the altar. This doorway has been walled up, so currently the bell tower can only be accessed from the main street

doorway which leads to what was a small prison located on the first level of the tower.

Many alterations have been carried out over the centuries in order to satisfy different practical needs or indeed differing artistic styles. Many changes, the most serious, have in fact been inflicted by man, the result of violent clashes and wars. These actions through the years have compromised the state of conservation of the church such that it was, in the past, on the verge of being damaged beyond repair, this due to religious or political offensives.

Fortunately, the Parochial Church of Our Lady of the Annunciation has survived to this day and although many church ornaments and other items were stolen during the Civil War, this has been rectified in part in recent decades, by a series of maintenance works. These restorations will secure this small but significant part of our artistic heritage for generations to come.

Col·lecció Llotgeta de Patrimoni Local

- ▶ **1** Els colors de l'aire. L'art del palmito a Aldaia
- ▶ **2** Arquitectura i art cristià a Aldaia.
Història i iconografia dels temples de culte
- ▶ **3** Fumerals d'Aldaia

Col·lecció Llotgeta de Patrimoni Local

2

Molts són els temples de culte cristià a Aldaia, els quals es veuen envoltats per una gran devoció, tradició i festivitats. El més representatiu és l'Església Parroquial de l'Anunciació, construïda entre els segles ^{xiv} i ^{xvi}, la qual mostra, tant en el seu interior com en l'exterior, la síntesi dels anys transcorreguts, on es poden apreciar distintes arquitectures i expressions artístiques. No obstant, l'Església Parroquial del Salvador i la Mare de Déu de la Saleta, més jove però no de menor importància, és el temple més gran després de l'Anunciació. Acompanyades ambdues per les ermites de la Saleta, Sant Miquel, Sant Rafael i la Mare de Déu del Pilar, que ofereixen al veïnat de les seues respectives barriades un lloc on pregar i venerar els seus representants com mereixen.

